

Валентина Титаренко

КРИТЕРІЙ ВИДІЛЕННЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ СЛІВ

(На матеріалі актових книг північноукраїнського ареалу)

Іншомовні впливи на північноукраїнський варіант літературно-писемної мови XVI – XVII ст. відбувалися за різних умов: при взаємодії споріднених мов, які мали подібну структуру (польська, чеська); при взаємодії неспоріднених мов (латинська, германські, тюркські, литовська, грецька, іранська, перська тощо); можливе запозичення низки слів іншомовного походження в літературно-писемну ділянку безпосередньо з діалектів української мови, тобто з розмовної стихії. Зазначимо, що взаємодія мов може відбуватися не обов'язково за обставин двомовності [Горнунг 1952: 4, 5]. Взаємні впливи різних мов залежать від географічного сусідства, рівня і різновиду культури, політичних відносин [Урбанчик 1972: 69].

У північноукраїнських текстах наявні запозичення як спільнослов'янського періоду (*бод(н)я* (Житомир, 1609 ДМВН: 138; Житомир, 1611 АКЖГУ: 55) (двн. *butîn*, нлат. **budina*, гр. *πυτινη* [ЕСУМ I: 221]); *гри(д)ня* (Володимир, 1577 ВГ: 174) (запозичення з давньоскандинавської мови варягів; дієсл. *grid* ‘служба у когось, право на притулок’ [ЕСУМ I: 594]); *млынъ* (Луцьк, 1545 ЛЗ: 176; Крем'янець, 1568 АККЗУ: 14) [двн. *mulîn* ESB: 333], *шата* (Володимир, 1587 ТУ: 213; Житомир, 1586 СР: 75; Житомир, 1635 АЖГУ: 125) (пол. *szata*, герм. **hētaz* [ESB: 594]) тощо), так і пізніших етапів функціонування літературно-писемної мови (лексема *шляхта* (Луцьк, 1545 ЛЗ: 119; Житомир, 1590 АЖГУ: 47 (пол. *szlachta/ślachta*, свн. *slahte* [ESB, 604]); *квалть* (Житомир, 1611 АКЖГУ, 61) (стпол. *gwałt*, свн. *gewalt* [ЕСУМ I, 485]); *праца* (Луцьк, 1545 ЛЗ: 119; Житомир, 1611 АКЖГУ: 337) (пол. *praca*, ч. *práce* (< **práca*) з псл. **portja* [BS, 266]) та ін.).

У статті, розкриваючи основні проблемні питання, що виникають при дослідженні запозиченої лексики в староукраїнський період (XVI – XVII ст.), розглянемо підходи, за якими можна аналізувати іншомовні слова, проаналізуємо критерії, які слід використовувати при виявленні запозичень; звернемо увагу на особливості використання термінів

До слів іншомовного походження (запозичень) відносимо слова, які до староукраїнської мови потрапили з іншої лінгвальної системи. У мовознавчій літературі розрізняють терміни іншомовні слова та запозичені. Відмінність між ними полягає в тому, що до перших зараховують ті, у яких виразно виявляються чужі риси, невластиві системі мови-реципієнта (наприклад, у сучасній мові однією з таких рис є незмінюваність слів), а до інших – слова, пристосовані до системи мови, що приймає, на всіх рівнях [Ткаченко 2004а: 194; Ткаченко 2004б: 230; Добродомов 1988: 158-159]. За таким принципом усі наявні в мові запозичення пройшли етап іншомовних слів. Але такий підхід важко застосувати, аналізуючи іншомовну

лексику в діяхронії, зокрема й у XVI – XVII ст., оскільки на той час не існувало правописних норм, які б регулювали входження іншомовних елементів, тому визначити ступінь засвоєння чужомовного номена в тогочасній мовній системі практично неможливо. До того ж незмінюваність низки іншомовних слів у сучасній українській мові до певної міри підтримується штучно, поширюється як літературна норма, яка не завжди дотримується носіями (як результат, часто зустрічаються *біля метра, їздять на таксах, в метрі, слухають по радіві, бачать в кіні* і под.). Вважаємо, що при аналізі запозичень у діяхронії терміни *слова іншомовного походження, іншомовні слова, запозичення, запозичені лексеми* можна використовувати як абсолютні синоніми.

Одна з основних проблем теорії запозичень – критерії вияву слів іншомовного походження. Незважаючи на велику кількість праць, у яких досліджувалися запозичення, в українській лінгвістиці не існує єдино виробленої методики вияву чужомовних слів. Найбільш достовірними показниками запозиченості лексеми є зовнішні ознаки – послідовність фонем, зміна закономірностей початку і кінця слова, наявність словотворчих формантів, словозміна тощо, які невластиві мові-реципієнту. Іншомовне походження таких слів ні в кого не викликає сумніву. Так, наприклад, у староукраїнських текстах наявні лексеми, які зберігають фонетичні риси, властиві польській мові, – *хлопъ* (Луцьк, 1545 ЛЗ, 185) (пол. *chłop* [ESB, 62]) ‘селянин, невільник’, *мрозоватый* (Житомир, 1635 АЖГУ, 179) (пол. *mrozowaty* [BES II, 219]) ‘про колір коня, який має на темній шерсті узор із сивих волосин’, *пренькги* (Житомир, 1611 АКЖГУ: 91) (стпол. *prega* [BES II, 775]) ‘знаки від побиття, які мали вигляд довгих смуг’, *княды(и)* (Житомир, 1635 АЖГУ: 112) (пол. *gniały* [BES I, 443]) ‘гнідий’, *обецати* (Луцьк, 1545 ЛЗ: 130; Луцьк, 1570 ВГ: 104) (пол. *obiecąć, obiecować* [BES II, 338]), *бы(д)ло* (Володимир, 1570 ВГ: 29) (стпол. *bydło* [ESB, 48]) ‘худоба’, *кравый* (Житомир, 1611 АКЖГУ: 85; Житомир, 1635 АЖГУ: 116) (пол. *krwawy* [BES I, 829]) ‘кривавий’, *пелнити* (Житомир, 1635: 104) (пол. *pełnić* [ЕСУМ IV, 326]) ‘виконувати’, *є(д)накъ* (Житомир, 1635 АЖГУ: 116) (стпол. *jednak* [BES I, 584]); чеській – *брама* (Житомир, 1635 АЖГУ: 92) (стч. *brana* [ESB, 37-38]); німецькій – *шпиталь* (Луцьк, 1545 ЛЗ: 179) (свн. *spitál* [ESB, 606]) ‘притулок для хворих і старців’ та ін. У частини слів наявні словотвірні ознаки іншомовного походження, зокрема, типові для латинської мови суфікси *-ація* (*апробація* (Житомир, 1635 АЖГУ: 109) (лат. *approbatio* [ЛРС: 85], *реляція* (Житомир, 1611 АКЖГУ: 37, 89) (лат. *relatio* [ЛРС, 865]) ‘свідчення возного’ тощо); *-ент* (*а(д)герє(н)тъ* (Житомир, 1635 АЖГУ: 115) (лат. *adhaerens* [SP I, 85]) ‘прихильник’); *-ум* (*форумъ* (Житомир, 1635 АЖГУ: 100) (лат. *forum* [ЛРС, 437-438]) ‘судова інстанція’), німецької – *ла(н)твойт* (Луцьк, 1545 ЛЗ: 188) (свн. *lentvoget* [Булика: 189]) ‘намісник війта’ тощо.

Водночас у значній частині слів іншомовного походження в результаті адаптації, фонетичних субституцій формальні елементи нівелювалися, як наслідок, такі лексеми на

фонетичному та морфологічному рівнях нічим не відрізняються від власне українських. Найбільші труднощі виникають при дослідженні лексики близькоспоріднених мов та мов, які межують територіально. За таких умов неможливо провести чітку межу: що належить до спільного лексичного прафонду, а що з'явилося з іншої лінгвальної системи і яка мова з двох слугувала донором. Також близькоспорідненим та ареально суміжним мовам, які розвиваються, властиві не тільки процеси розподібнення, а й, навпаки, “збереження елементів первісної єдності, взаємне нашарування, і, нарешті, паралельне, незалежне виникнення новотворів, результатом чого є явища вторинної подібності цих мов на різних рівнях їх будови” [Черниш 2003: 14]. Таким чином, різні процеси (вплив інших мов, власні мовотворчі властивості) можуть призвести до наявності однакових слів у кількох мовах.

І. Огієнко одним із перших зазначив методичні прийоми, які сприяли б виділенню (виявленню) запозичень. На думку дослідника, при визначенні слів іншомовного походження слід урахувати:

- 1) наявність спільних коренів порівнюваних слів у двох мовах;
- 2) наявність однакового семасіологічного, смислового значення слів у мові-реципієнті та донорі;
- 3) адаптацію та звукові особливості слова;
- 4) фіксацію лексеми в інших слов'янських мовах, яка вказує на сумнівність запозичення;
- 5) історичні та історико-культурні факти, які можуть мати вказівку на джерело та час запозичення;
- 6) можливість посередництва;
- 7) розвиток слова з прамови;
- 8) аналіз найдавніших, а не сучасних форм слова та ін. [Огієнко 1915: 20-24].

В. Мартинов, досліджуючи найдавніші слов'яно-германські взаємозв'язки, одним із критеріїв вияву запозичень вважає відсутність у мові-реципієнті абсолютного синоніма до слова, яке проникло з мови-контактера [Мартинов 1963: 23]. Однак, як зауважує Н. Романова, такий критерій носить обмежувальний характер, оскільки може застосовуватися лише до ділянки конкретно-матеріальних назв (запозичення реалій), але не до понять, які визначають життєдіяльність людини [Романова 1985: 44].

Г. Милейковська вважає, що під польським впливом у російській мові з'явилися ті слова, які наявні в сучасній польській мові й у пам'ятках від XVIII ст., але відсутні в давньоруських текстах (наприклад, в “Матеріалах...” І. Срезневського, картотеці давньоруського словника [Милейковская 1978: 416].

Водночас уточненню етимології деяких слів може сприяти поява та розвиток лінгвістичної географії. На що звертали увагу Й. Дзендзелівський, М. Онишкевич,

П. Гриценко [Дзендзелівський 1963: 13-14; Онышкевич 1969: 237; Гриценко 1980: 202]. “Історична документація (час першої появи та місце першої фіксації) та знання географії запозичення набувають особливого значення тоді, коли структура слова не дозволяє розмежувати, до якого саме з джерел близькоспоріднених мов воно належить” [Опельбаум 1969: 4]. Але для багатьох одиниць, наявних у староукраїнській мові, лінгвістична інформація відсутня, оскільки, по-перше, значна частина тогочасних номенів вийшла з ужитку, по-друге, нині не повністю опубліковані діалектні (регіональні) словники, не весь лексичний матеріал відображає Атлас української мови. Крім того, від XVI – XVII ст. до сьогодні низка слів могла запозичитися вторинно (наприклад, з пол. *тлумач* від первинного тур. *tilmaç*), зазнати територіального звуження чи, навпаки, поширитися на значній території.

Отже, серед великої кількості пропонованих дослідниками різноманітних критеріїв виділення запозичень цілком достовірних немає. Кожен із вищезазначених підходів характеризується, залежно від мети, завдань дослідження, як основний або факультативний. Найбільш інформативним може бути застосування комплексного підходу, врахування якомога більше вищезазначених критеріїв. Хоч в окремих випадках урахування більшості чи й усіх принципів не може дати вичерпної інформації, особливо тоді, коли мова йде про архаїзми, які не поширені в сучасній мові, а пам’ятки не дають надійних висновків. Переконливим критерієм, на нашу думку, є історико-етимологічне дослідження окремого слова – врахування як лінгвістичних матеріалів, так і історії реалії, яку воно позначає.

З-поміж усіх запозичень в українській мові найбільші проблеми виникають при дослідженні полонізмів. Спорідненість походження, мовна і культурна близькість мов іноді становить значні труднощі при встановленні напряму запозичення [Сінькевич 1996: 373]. Кілька столітні контакти польської та української мов не дають змоги провести чітку межу між польськими запозиченнями в українській мові та українськими – в польській. Аналізуючи різні мовні впливи, І. Огієнко відзначав: “Питання впливу польської мови на мову південних русів – темне, спірне, не вирішене й заплутане. Досить складно розмежувати межі впливів цих мов одна на одну” [Огієнко 1911: 358]. У дослідників історії обох мов проблема відмежування власне полонізмів від лексики спільнослов’янського походження існує здавна [Житецький 1987: 51-52; Лавровський 1983; Огієнко 1930: 133; Полюга 1991: 64; Худаш 1960: 123]. Як зазначено вище, за зовнішніми ознаками не завжди можна встановити походження слова, а оскільки достовірних підходів (критеріїв) до виділення запозиченості слова немає, тому завжди наявний відсоток помилковості. Через те в науковій літературі почасти засвідчуємо протилежні погляди на походження окремих лексем (наприклад, слово *хвиля* (Житомир, 1635 АЖГУ, 169) ‘короткий час, мить’. О. Булика та А. Баньковський вважають полонізмом [Булика: 344; BES I: 165], Л. Матвєєва-Ісаєва запозиченням у польській із української [Матвєєва-Ісаєва 1953: 72-80], Є. Тимченко виводить від гот. *hweila*

[Тимченко, 2: 461], В. Борись – із німецької (пол. *chwila*, днн. *chwīl/ (h)wīla* ‘час, година’ [ESB, 73]).

Майже всі дослідники [Огієнко 1911: 358-359; Худаш 1960: 123-124; Рогаль 1968: 67-6; Ткач 1958: 201] наголошують на важливості повних історичних словників, із допомогою яких можна було б внести корективи до проблеми польсько-українських мовних зв’язків. На сьогодні створені Словник старопольської мови (XIV – XV ст.), Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. Однак словники мови XVI – XVII ст., зважаючи на скрупульозність укладання, велику кількість пам’яток у цей період, ні в польській мові, ні в українській до кінця ще не укладені. Видання Словника польської мови XVI ст. розпочалося в 1966 році, у 2004 році вийшов друком XXXII том, який закінчується словом *przodujący*. Словник української мови XVI – I половини XVII ст. виданий поки що до літери “Г” включно (з 1994 до 2007 рр.). До кінця не опубліковані етимологічні словники української мови (тт. 1-5), білоруської (тт. 1-8). Для встановлення спільнослов’янського походження лексеми, власного утворення чи запозичення, у нагоді стають словники з інших слов’янських мов, переважна більшість яких ще теж докладається. На жаль, такі моменти обмежують дослідників у розв’язанні низки питань польсько-українських мовних контактів.

Велике значення мало б видання словників мови письменників відповідного періоду досліджуваних мов. Кращому розв’язанню проблеми українсько-польських зв’язків сприятиме видання національного (зведеного) словника української мови, що дасть змогу простежити еволюцію запозичень (зникнення, зміна семантики, словотворча продуктивність тощо). Справедливо зауважує П. Гриценко, що “з’ясування багатьох аспектів українсько-польських контактів... окреслюється в новому світлі саме завдяки національним і регіональним польським та українським лінгвістичним атласам та діалектним словникам (а не лише на основі словників літературних мов), оскільки атласи з їх точною локалізацією явищ і відбиттям ступеня їх поширення в говірках часто дають вичерпну відповідь: чи могла бути польська мова джерелом запозичення, чи центром поширення явища були українські говірки, чи порубіжні явища виникли як інноваційні елементи перехідної зони” [Гриценко 1980: 201-202]. Але на сьогодні таке дослідження провести практично неможливо, оскільки не маємо загальнонаціональних (зведених) словників української і польської мов, за допомогою яких можна було б виявити ареал поширення лексем і, відповідно, уточнити їх запозиченість чи питомість. Лексичні атласи такий матеріал фіксують спорадично.

Водночас, студіюючи наукові матеріали з досліджуваної проблеми, зіткнулися з неоднозначністю трактування терміна полонізм. В історії вивчення цієї лексики виділяється два основних підходи: 1) до полонізмів зараховують слова польського походження та запозичені з інших мов через посередництво польської та 2) власне полонізми. Таким чином, простежується розмитість терміна полонізм. У дослідженні ми не

піддаємо критиці жоден із підходів, оскільки в кожному можна знайти позитивні результати. Безсумнівно, польська мова для української відіграла велику роль у поширенні лексики з інших мов, насамперед, латинізмів, германізмів тощо, але це не єдиний процес у мовній практиці. Якби навіть польська мова не мала такого потужного впливу на українських землях, то західноєвропейські традиції все ж би відбилися на українській мові, хай і не так потужно. Водночас, хотілося б звернути увагу на те, що запозичені слова з польської мови та через її посередництво в російській мові XVI – XVIII ст. відносять у русистиці до полонізмів, незважаючи на те, що низку таких лексем запозичено через посередництво української мови, хоча за умовами першого підходу ці слова мали б належати до українізмів. Тому слід розмежовувати історичне та етимологічне джерело. Лексеми, запозичені через посередництво польської мови з інших, слід відокремлювати від власне полонізмів. Такий підхід, на нашу думку, покаже питому вагу полонізмів у пам'ятках північноукраїнського ареалу та розкриє проблему, які тематичні групи лексики найбільше зазнавали впливу польської мови, що дасть змогу оцінити її вплив, оскільки більшість латинізмів, германізмів, які функціонували в діловій українській мові XVI – XVII ст. під впливом польської, були властиві й іншим мовам того часу (чеській, частково російській тощо). Таке явище пояснюється загальноєвропейськими суспільно-політичними, соціально-економічними процесами.

Слова іншомовного походження потрапляють до мови-реципієнта безпосередньо з мови-джерела або через посередництво іншої (інших) мови (мов). Класифікація запозичених слів за історичним джерелом не передбачає вказівки на посередництво, оскільки за таким підходом мовою-донором слід уважати ту, з якої безпосередньо відбувалося запозичення. Дослідження слів іншомовного походження за етимологічним джерелом передбачає врахування шляхів їх появи в мові-реципієнті. Незаперечним є факт прямого запозичення слів польського походження до староукраїнської мови. Наріжною проблемою є відмежування запозичених лексем із інших мов через посередництво польської від тих, які були запозичені безпосередньо з мови-джерела. Питання встановлення шляхів запозичення потребує спеціального монографічного дослідження, джерелами якого можуть слугувати історичні (насамперед згадки про заселення українських земель іноземцями, торговельні відносини) та лінгвістичні (адаптація, час функціонування лексем в обох мовах) факти, враховувати які теж потрібно із застереженням.

Шляхи проникнення окремих слів можна встановити на основі зовнішньої форми (адаптація), але таких слів небагато. Водночас зовнішня ознака іноді може трактуватися теж неоднозначно. Ілюстрацією може послугувати приклад, наведений Л. Полюгою: написання лексеми *вѣдеркафъ* з *ѣ* свідчить, що адаптація відбувалася прямо з німецької мови, поряд із цим інший запис з *ы* *выдеркафъ* дає підстави для висновків про польськомовне посередництво [Полюга 1991: 54]. Напевно, слід визнати, що значна частина

слів не матиме однозначного трактування. Такі труднощі виникають не тільки при дослідженні запозичень в українській мові. А. Опельбаум, досліджуючи українські лексичні елементи в німецькій мові, зазначає: “Коли запозичення не має таких релевантних особливостей, які б дозволили віднести його до якої-небудь однієї слов’янської мови-джерела, а екстралінгвістичних факторів недостатньо для того, щоб вони могли бути вирішальними, доводиться припускати існування кількох найбільш імовірних мов-джерел... А втім, не виключена можливість паралельного запозичення” [Опельбаум 1969: 4]. Серед усіх підходів щодо вирішення поставленої проблеми найдоцільнішим, на наш погляд, є підхід, який запропонував В. Акуленко. Виходячи з концепцій В. Гумбольдта та О. Потебні, автор розглядає появу мовного знака як творчий процес мови. Знак створюється “часто не раз і в різних варіантах, поки стає більш чи менш загальноприйнятим” [Акуленко 1997: 13]. Такий підхід заперечує погляд на запозичення як механічне перенесення слова з однієї мови в іншу, “...воно (запозичуване слово – *В. Т.*) так чи інакше зорієнтоване на фонетико-фонологічні, морфемні, словотворчі, граматичні та семантичні потреби і можливості тієї мови, у якій воно створюється...” [там само, с. 13]. Урахування такого моменту виключає потребу в точній (наскільки це можливо) вказівці до кожного слова ремарки “через посередництво...”, “безпосередньо”.

Варто згадати ще один аспект українсько-польських мовних контактів, на який звернув увагу А. Вінценз: “Підкреслюючи в кожному випадку німецьке, латинське чи французьке і т. ін. походження польських запозичень в українській мові ... можна розглядати ці зв’язки як контакти між двома важливими представниками двох слов’янських культурних “масивів”, *Slavia Orthodoxa* та *Slavia Romana*” [Вінценз 1991: 37].

На прадавній генеалогічний базис вказує О. Царук, відносячи українську мову разом із польською до антського мовного союзу на основі лексичного підґрунтя. Належність до одного мовного союзу і викликала лексичну близькість української та польської мов [Царук 1998: 197]. Підтвердженням припущення О. Царука є низка ілюстрацій в етимологічному словнику В. Борися [ESB], у яких упорядник до частини слів подає ремарки *слов’янське діалектне*, *північнослов’янське*, куди належать лексеми, які наявні, крім західнослов’янських, також в українській (*поділ*, *паробокъ*, *пасерб*, *приволати*, *слушиність*, *спосіб*, *стайня*, *хибити*, *обволати*, *яловиця* тощо) мові.

Функціонування на українських землях польської мови, поширення польськомовних документів та інші умови, безперечно, сприяли проникненню європейських слів через польське посередництво. Також були можливості і для прямого проникнення латинізмів, германізмів, чехізмів та ін. Для встановлення шляхів не завжди виправданим є прийом, обраний С. Гриценко: “Якщо відсутні в можливих мовах-посередницях сліди відповідного впливу раніше, ніж в українській, тоді можна стверджувати факт безпосереднього

запозичення” [Гриценко 1999: 83]. Зокрема Л. Гумецька виявила низку слів, які в українських пам’ятках фіксуються раніше, ніж у польській, хоча частина з них у староукраїнській є безсумнівними запозиченнями з польської (*неварунковий, бронне*) або через її посередництво (*кгрунтъ, ингибиръ, клбанъ, брунатъныи, кгвалтъ* тощо) [Гумецька 1969; Гумецька 1971]. Погоджуємося з твердженням авторки, що “до опублікування повних словників старопольської і старочеської мов у нас не завжди є можливість установити джерело окремого запозичення” [Гумецька 1962: 60]. Водночас слід зважати, що не вся лексика, яка функціонувала на той час у мові загалом, повністю відображалася в писемних пам’ятках. Слід ураховувати також і той факт, що явище в мові з’являється значно раніше, ніж фіксується на письмі [Німчук 2001: 4].

Отже, при дослідженнях іншомовних впливів на українську мову й дотепер є низка питань, які не мають однозначних відповідей. Для частини слів, які сягають періоду самостійного розвитку польської та української мов, достовірно не встановлено етимологічне джерело (польське, українське, спільне праслов’янське), для окремих іншомовних лексем не встановлено точні шляхи запозичення – прямо чи опосередковано. Врахування більшості вищеперахованих критеріїв теж не завжди дає позитивний результат. Дотримуємося поглядів, що поява мовного знака – це багатоактний процес, оскільки слово не створюється за один раз. Перебуваючи на таких позиціях, вважаємо, що окремі іншомовні номени в північноукраїнських текстах могли з’являтися різними шляхами: безпосередньо з мови-джерела, через посередництво польської мови, з діалектів української мови, передовсім південно-західних. Маємо на увазі, що для тогочасних авторів (писарів, перекладачів) одні й ті ж слова іншомовного походження з’являлися з різних джерел. Наприклад, латинізм в одному тексті поширювався через посередництво польської мови, оскільки писар користувався польськомовним зразком, а в іншому – безпосередньо з латинської, якщо взірцем був латиномовний документ. У такому випадку точне окреслення шляхів запозичень доцільним є або в контексті всієї української мови (тоді висновки робляться на основі першої фіксації номена в мові), або при дослідженні окремого твору (тоді до уваги беруться умови створення твору, походження та освіта автора). Тому в розвідках такого плану наявність паралелей в мовах-посередницях не завжди може свідчити про їх участь при запозиченні до староукраїнської – наведені відповідники старопольської, подекуди чеської мови до західнослов’янських запозичень вказують на можливий, але не єдиний їх шлях.

ЛІТЕРАТУРА

[Акуленко 1997] – Акуленко В. В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 12-18.

- [Булика] – Булыка А. М. Даўня запазычанні беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 384 с.
- [Вінценз 1991] – Вінценз А. До проблеми українсько-польських мовних контактів // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 37-41.
- [Горнунг 1952] – Горнунг Б. В. К вопросу о типах и формах взаимодействия языков // Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР. – М., 1952. – № 2. – С. 3-8.
- [Гриценко 1980] – Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. – К.: Наукова думка, 1980. – 269 с.
- [Гриценко 1999] – Гриценко С. П. Лексичний вплив як чинник динаміки структури мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень українських пам'яток к. XVI-XVII ст.) / Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01.– К., 1999. – 290 с.
- [Гумецька 1971] – Гумецкая Л. Л. Заметки об украинско-западнорусских лексических связях древнего периода // Проблемы истории и диалектологии славянских языков. – М., 1971. – С. 113-118.
- [Гумецька 1969] – Гумецька Л. Л. К истории украинско-польских языковых связей // Исследования по польскому языку. Сборник статей / Отв. ред. З. Н. Стрекалова. – М.: Наука, 1969. – С. 219-228.
- [Гумецька 1962] – Гумецька Л. Л. Фонетичні субституції в староукраїнських запозиченнях з польської мови // Дослідження і матеріали з української мови. – Т. 5. – К., 1962. – С. 53-62.
- [Дзендзелівський 1969] – Дзендзелівський Й. О. Українсько-західнослов'янські паралелі. – К.: Наукова думка, 1969 – С. 211.
- [Добродомов 1988] – Добродомов И. Г. Заимствование // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1988. – 158-159 с.: ил.
- [ЕСУМ] – Етимологічний словник української мови: / За ред. О. С. Мельничука: В 7-ми т. – К., 1982 – 2006. – Т. 1-5.
- [Житецький 1987] – Житецький П.Г. Вибрані праці. Філологія. – К.: Наукова думка, 1987. – 328 с.
- [Лавровський 1863] – Лавровський П. О некоторых фонетических и грамматических особенностях южнорусского (малорусского) языка, несходных с великорусским и польским // Журнал министерства народного просвещения. – Ч. CXIX. – № 7-9. – 1863. – С. 54-63.
- [ЛРС] – Дворецкий И. Х. Латино-русский словарь. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
- [Мартынов 1963] – Мартынов В. В. Славяно-германское лексическое взаимодействие древнейшей поры. – Минск: АН БССР, 1963. – 250 с.

- [Матвеева-Исаева 1953] – Матвеева-Исаева Л. В. О заимствованных словах. – Ученые записки ЛГУ им. А. И. Герцена. – 1953. – Т. 92. – С. 71-101.
- [Милейковская 1978] – Милейковская Г. Польские заимствования в русском литературном языке XV – XVII вв. (Методы исследования) // *Slavia orientalis*. – R. XXVII. – № 3. – 1978. – S. 411-417.
- [Німчук 2001] – Німчук В. В. Євсевієве Євангеліє 1283 р. як пам'ятка української мови / Євсевієве Євангеліє 1283 року / Підгот. до вид Г. Арполенко, З. Козирєва, Г. Лиса, В. Німчук та ін. – К., 2001. – С. 4-38.
- [Огієнко 1911] – Огиенко И. К вопросу об иностранных словах вошедших в русский язык при Петре Великом. – П., 1911. – С 352-369.
- [Огієнко 1915] – Огиенко И.И. Иноземные элементы в русском языке. – К., 1915. – 198 с.
- [Огієнко 1930] – Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол 1560-х років. Літературно-лінгвістична монографія. – Варшава: Вид-во Варш. ун-ту, 1930. – Т. 1. – 520 с. – Т.2. – 192 с.
- [Онишкевич 1969] – Онышкевич М. О. Польские элементы в диалекте бойков // Исследование по польскому языку. – М.: Наука, 1969. – С 229-253.
- [Опельбаум 1969] – Опельбаум Є. В. Німецькі лексичні елементи в українській мові // Мовознавство. – 1969. – № 3. – С. 3-15.
- [Полюга 1991] – Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV- I половини XVII ст. – К.: Наукова думка, 1991. – 238 с.
- [Рогаль 1968] – Рогаль М. С. Лексичні запозичення в українських літописах к. XVII – I пол. XVIII ст. / Дис. ... канд. філол. наук.– К., 1968. – 366 с.
- [Романова 1985] – Романова Н. П. Словообразование и языковые связи. – К.: Наукова думка, 1985. – 189 с.
- [Сінькевич 1996] – Сінькевич О. Україно-польські взаємини XIV – XVI ст. (етнологічний аспект) // Діалог культур: Україна у світовому контексті. – Вип. 2. – Львів, 1996. – С. 372-376.
- [Тимченко] – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. У двох книгах / Підг. до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса. – Київ-Нью-Йорк. – 2003.
- [Ткач 1958] – Ткач Ф. Е. К вопросу о полонизмах в языке украинских деловых документов середины XVII ст. // Труды Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова. Серия филологических наук. – Одесса: изд-во ОГУ, 1958. – Вып. 7. – С. 201-213.

- [Ткаченко 2004а] – Ткаченко О. Б. Запозичені слова / Енциклопедія “Українська мова”. – К.: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 194.
- [Ткаченко 2004б] – Ткаченко О. Б. Іншомовні слова / Енциклопедія “Українська мова”. – К.: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 230.
- [Урбанчик 1972] – Урбанчик С. Контакти польської мови з іншими слов’янськими мовами // Взаємовплив слов’янських мов і літератур. – К.: Вид-во Київського університету, 1972. – С. 69-78.
- [Худаш 1960] – Худаш М. Л. Спостереження над лексичними полонізмами в українській актовій мові кінця XVI – поч. XVII ст. // Дослідження і матеріали з української мови. – Т. III. – К., 1960. – С. 121-139.
- [Царук 1998] – Царук О. Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. – 324 с.
- [Черниш 2003] – Черниш Т. О. Слов’янська лексика в історико-етимологічному висвітленні. – К., 2003. – 478 с.
- [BES] – Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. – Warszawa, 2000. – Т. 1-2.
- [ESB] – Boryś Wiesław. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005. – 863 s.
- [SP] – Słownik Polszczyzny XVI wieku. Red nacz. Mayenowa M. R. – Т. I – XXXII. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1966 – 2004.
- ДЖЕРЕЛА**
- [АЖГУ] – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підгот. До вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 251 с.
- [АКЖГУ] – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. До вид.: А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 392 с.
- [АККЗУ] – Литвинчук Л. Актова книга Крем’янецького земського уряду 1568 року // Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2002. – № 8. – С. 9-19.
- [ВГ] – Волинські грамоти XVI ст. / Упорядн. В. Задорожний, А. Матвієнко. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 17-223.
- [ДМВН] – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: 3б. Док. / Підгот. До вид. В. В. Німчук, В. Русанівський та ін. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 113-179.
- [ЛЗ 1545] – Ревізія Луцького замку // Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко. – К., 2005. – С. 117-190.

[CP] – Селянський рух на Україні 1569-1647 рр. Збірник документів і матеріалів / Упорядники Г. В. Боряк та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 75-77.

[ТУ] – Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / АН УРСР. Археограф. комісія та ін.; упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 211-213, 213-214.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

герм. – германські

гр. – грецька

двн. – давньоверхньонімецька

нлат. – народнолатинська

пол. – польська

псл. – праслов'янська

свн. – середньоверхньонімецька

стпол. – старопольська

тур. – турецьк

ч. – чеська

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито основні проблемні питання, що виникають при дослідженні запозиченої лексики в староукраїнський період (XVI – XVII ст.). Розглянуто підходи, за якими можна аналізувати іншомовні слова (історичне та етимологічне джерело), проаналізовано критерії, які слід використовувати при виявленні запозичень; звернуто увагу на особливості використання термінів.